

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

10 AUGUSTUS
1939

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

14e JAARGANG
Nº 8-9

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

Dr. J. P. FOCKEMA ANDREÆ 60 JAAR.

Iemand bij het bereiken van den 70-jarigen leeftijd vieren, brengt meestal weemoedige overwegingen met zich: „Hij kan nog wel mee, maar het wordt voor hem toch tijd, het bijltje er bij neer te leggen”, zoo redeneert men wellicht, niet openlijk natuurlijk!

Een openbaar persoon te huldigen op den dag, dat de fatale 70ste verjaardag nog een decennium in het verschiet ligt, heeft een gansch andere beteekenis. Men waardeert het, dat hij nog onder ons is, nog in zijn volle kracht ook; men grijpt de gelegenheid gaarne aan, hem dank te betuigen voor hetgeen hij gedaan heeft en de hoop uit te spreken, dat hij zijn loffelijk werk nog lang niet zal willen neerleggen. Alle gedachten aan weemoed liggen verre bij een gelegenheid als deze!

Moge het in dezen gedachtengang den eersten voorzitter van „Oud-Utrecht” geoorloofd zijn, den stichter van onze Vereeniging en haren Eere-voorzitter de hartelijk gemeente goede wenschen van bestuur en leden aan te bieden met den herdenkingsdag, dien deze op 30 Juli j.l. mocht vieren.

Dr. Fockema Andreae heeft in het verleden zich in den ruimsten zin des woords aanspraak op de dankbaarheid van „Oud-Utrecht” verworven; moge zijn geesteskind nog lang zich in zijn warme belangstelling blijven verheugen.

W. A. F. BANNIER.

DE ONTVANGST VAN HET EERSTE BERICHT DER VEROVERING VAN DE ZILVERVLOOT TE UTRECHT.

Een belangstellend lezer maakte de gewaardeerde opmerking, dat de mededeeling over de ontvangst te Utrecht van het bericht der verovering van de zilvervloot (blz. 49) niet overeenstemt met de elders daaromtrent voorkomende mededeelingen.

Volgens de officieele gegevens is de eerste mededeeling van die verovering den 16den November 1628 in de vergadering van de Staten-Generaal te 's Gravenhage gedaan, zoodat ze bezwaarlijk reeds den 10den November tevoren de Utrechtsche vroedschap bereikt kon hebben. Bovendien werd aan de juistheid van het

bericht zelf getwijfeld, omdat Piet Hein niet in November 1628 repatrieerde, maar eerst den 10den Januari 1629 met zijn vlaggeschip „Amsterdam” te Hellevoetsluis binnen viel.

Toch is de hier gegeven voorstelling juist, maar is verzuimd daaraan/toe te voegen, dat te Utrecht nog volgens den ouden jaarstijl gerekend werd en dat de kameraar de verantwoording van de fooi aan den bode, die de tijding overbracht, in eenigszins verdraaiden vorm in de stadsrekening neerschreef.

Ter verduidelijking van een en ander diene het volgende:

Blijkens het „Cort verhael vande voyage”, dat met voorlichting van Piet Hein door ds. Dionysius van Spranckhuysen te Delft is geschreven, werd de Spaansche vloot den 8sten en 9den September in de baai van Matanzas bij Cuba genomen. Volgens denzelfden bron werden den 26sten September d.a.v. door Piet Hein „twee jachten, namentlyck den Oyevaer ende den Vos, afghevaerdicht ende voor uyt ghesonden met advijsen nae t’Vaderlandt, welcke gheluckelyck t’een na t’ander zijn ghearriveert, den Oyevaer in de Mase, ende de Vos in Texel, beyde in de maent van November”. Salomon Willemsz., de kapitein van de Ooievaer, bracht zijn schip den 15den November voor Rotterdam en deed den volgenden dag verslag in de Staten-generaal, die hem met een gouden keten vereerden ¹⁾.

Onmiddellijk daarna moeten boden uitgezonden zijn, want reeds den 10den November werd in de notulen der Utrechtsche vroedschap ingeschreven:

„Is belast ordonnantie te maken van xij gulden, te betalen wtte staten imposten, aen een boode vande admiraliteyt van Rotterdam voor het brengen alhier vande goede nyeuwe tijdinge, dat den generaal Pieter Heyn de silverbloot van Nova Hispania verovert ende inde hant gecregen hadde.”

Deze belooning schijnt tot 15 gulden verhoogd te zijn (een gulden had in die dagen gelijke waarde als een pond), zoodat de kameraar in zijn rekening van 1628/1629 kon verantwoorden:

„Guilliam Eyckermans, bode vande admiraliteyt tot Rotterdam, betaelt de somme van vijftien ponden van dat hij de eerste missive van advertentie vande compste vanden generaal Pieter Heyn aende vroetschappe deser stadt gebracht heeft, blijkende bij quitantie.”

Omdat de stad Utrecht toen nog, evenals de meeste bestuurscolleges in de provincie, volgens den ouden jaarstijl dateerde, daar moet met het verschil in dateering ten opzichte van den nieuwen stijl rekening worden gehouden. Dat verschil bedroeg in de 17de eeuw tien dagen, zoodat het bovengenoemde vroedschapsbesluit

¹⁾ Piet Heyn en de zilverbloot. Bescheiden uit Nederlandsche- en Spaansche archieven, bijeenverzameld en uitgegeven door S. P. L'Honoré Naber en Irene A. Wright. (Werken uitgegeven door het Historisch genootschap, 3de serie, no. 53). Utrecht, 1928. 8°.

den 20sten November is genomen, wanneer de dateering volgens den door Piet Hein gebezigten kalender wordt gerekend.

Eerst met ingang van den 1sten December 1700 werd te Utrecht, op last der Staten, den ouden of Juliaanschen stijl door de nieuwe of Gregoriaansche tijdrekening vervangen.

Een expresse-tijding uit West-Indië had in 1628 dus bijna acht weken noodig, om Utrecht te bereiken. E.

WIJK C. ¹⁾

Iedere geboren en getogen Utrechter weet, wat met het bovenstaande opschrift bedoeld wordt: het stadsdeel omsloten door de singelgracht aan de west- en noordzijden en door het Vredenburg en door de Oudegracht aan de zuid- en oostzijden. Administratief was er meer onder de wijk begrepen; voor het volksbegrip telde dat meerdere niet mede.

De oude naam dezer wijk wekt allerlei herinneringen op, herinneringen aan, ja wat al niet, dat uiting was van de eigenaardige gesteldheid in allerlei opzicht van de bewoners der wijk. De oorsprong en meerdere of minder langzame groei daarvan zal wel niet meer na te gaan zijn. Zeker is het dat die gesteldheid bestond en bij allerlei gelegenheden tot uiting kwam.

De bijzondere koningsgezindheid b.v. is nog wel bekend. Daaraan danken de vroegere straten: Zandstraat, Zand en Catharijnestraat hun tegenwoordige namen: Oranjestraat, Koningstraat en Willemstraat, welke naamsverandering in December 1863 plaats had. Zulks geschiedde eerst met de Zandstraat, op verzoek van de bewoners zelf, die in hun rekest schreven, de herinnering aan de verlossing van de Fransche overheersching „met een gevoel van liefde en verkleefdheid” aan het Oranjehuis en „met een uitbundige, doch betamelijke vreugde” te hebben gevierd. Toen hun verzoek was ingewilligd, volgden de bewoners van de Catharijnestraat en van het Zand met een gelijk verzoek tot naamsverandering, hetwelk met eenzelfde gunstig gevolg bekroond werd. De bewoners der Oranjestraat gaven aan hun dankbaarheid uiting door een schrijven aan Burgemeester en Wethouders, waarvan het slot luidde: „God zegene het Huis van Oranje, met de Regeering van Utrecht, en Hij make al de burgers van den staat als de bewoners van de Oranjestraat, die van blijder harte uitgalmen: Leve de Koning! Leve onzen burgemeester”.

Een groot gevoel van saamhoorigheid heerschte onder de wijkbewoners. Die kwam vooral tot uiting bij het beslechten van meenings- of andere verschillen, natuurlijk niet door het gebruik van vuist of mes, maar wel als een „smeeres” trachtte zich met

¹⁾ Er zijn in de bovenzaal in het Centraal Museum enkele teekeningen en prenten tentoongesteld, die nu verdwenen gedeelten van wijk C. te zien geven.

de zaak te bemoeien: zij konden hun zaken het best zèlf opknappen. Als zoo'n geuniformd man dat maar begreep, waren zij de beste kameraden van hem. Het is dan ook onbegrijpelijk, hoe een zekere mijnheer „P. de B.” openlijk in de krant kon (en mócht) schrijven (het was naar aanleiding van de straatnaamsveranderingen), dat „de beschaving in die straten, welke vroeger zoowel bij de politie als justitie zeer berucht waren, meer en meer invloed krijgt”.

Huiselijk ging het er verder altijd toe. Wat wel haast begrijpelijk is: „de straat is hier de speelkamer der kinderen, de tuin voor de zwakken, de werkplaats voor de vrouw”, werd in 1867 opgemerkt. Maar de straat was er meer: de ontvang- en koffiekamer bij bezoek van vrienden of kennissen, de slaapkamer soms voor wien door overmatigen arbeid de laatste loodjes te zwaar wogen, of wanneer andere oorzaken hem beslist verhinderden de deur van zijn huis te vinden.

Dat was nog al eens het geval na een of ander feest. Want feest konden zij vieren. De nationale dagen waren zeer in trek en niet minder de kermisdagen; bepaald jammer werd het ongetwijfeld gevonden, dat de lustrumfeesten maar om de 5 jaren gehouden werden. De mond- zoowel als de trek-harmonica begeleidden den zang. Wáár kon ons nationale lied met meer gevoel op een gebrekkig instrument ten gehoor worden gebracht? De kermisliederen werden er zooal niet door een of anderen dichterlijken geest samengesteld, dan toch voor het eerst ten gehoor gebracht. Wáár werden lustrummarschen beter onder woorden gebracht en met méér enthousiasme tot in het oneindige herhaald, dan in de feestzalen dier wijk? Wie weet niet meer van „Keetje van den slager”? Was de dichterlijke ontboezeming van een episode uit het leven van nu wijlen den heer Daniël Brinkerink niet wel-sprekend? En dan de wijs, waarop zij gezongen werd! Hoe medeslepend waren lied en zang, die het „heerlijk park van Nieuwer-oord” tot onderwerp hadden! Dit lied nam, meen ik, de plaats in van dat, hetwelk uiting gaf aan het huwelijksverlangen van iederen zanger met een zekere „Daisy” en waarin een „fiets” de plaats van een eigen rijtuig innam.

Maar al deze dingen gaan verdwijnen. Neen, zij zijn al weg. De slooper heeft, vooral in de laatste maanden, te veel omvergehaald. Maar dien man mag men dat niet aanrekenen. De eischen van het verkeer, ziet U, die zijn de oorzaak. En die kun je niet aankijken en niet aangrijpen, — daar kun je nu letterlijk niets tegen doen.

Vroeger waarde de slooper er ook rond. Maar je zag dat niet zoo. Het was hier wat weg, dan na een heele poos weer ergens anders. Eerst, nu zoowat een eeuw geleden, de wallen en de muren met hun torens (Bollertstoren, Paarde- of Vischkoperstoren) en het bolwerk de Morgenster. Dat was om meer lucht aan de

bewoners der wijk te verschaffen, frissche lucht natuurlijk. Maar er werd toch ook gezorgd, dat er wat bijkwam: niet alleen de brouwerij „De Krans” werd er gebouwd, er kwamen ook betere woonhuizen en pakhuizen (die hooger waren dan de gesloopte muren en wallen) en laad- en los-gelegenheid. De Veenstraat en de Kroonstraat werden aangelegd, en hier en daar werden van tijd tot tijd op nog open zijnde erven nog wat huisjes gebouwd. Dat gaf allemaal vertier en gezelligheid enz.

Zoo ontstonden een tweetal sloppen tusschen de Jan Meyenpoort en de Groene steeg benevens nog de St. Jacobssteeg, verder de Hooipoort achter de Koningstraat, evenals het slop Nooitgedacht uit die straat toegankelijk, en nog enkele andere.

Van lieverlede waren die tot stand gekomen: in 1866 telde wijk C 7820 bewoners (de geheele stad had er 58607, binnen de singels woonden 41848 personen). De wijk C was de dichtstbevolkte in de stad. Tot die ontdekking kwam men toen er in 1866 bij Burg. en Weth. een plan werd ingediend tot het bouwen van niet minder dan 102 woningen op een terrein tusschen de Koningstraat (of beter: de Hooipoort) en de Groenesteeg en tusschen de Water- en Oranjestraten.

De bouwvergunning werd geweigerd en de aanvraagster, de Vereeniging tot aanbouw en aankoop van woningen voor minvermogenenden van de Ned. Hervormde gemeente, ging bij rekest in hooger beroep bij den gemeenteraad, die een commissie benoemde tot onderzoek. Het rapport dier commissie werd 31 Jan. 1867 in den Raad behandeld. De tongen raakten los, en van wat de wijk te zien gaf werd een tip opgelicht. Een der leden zeide te moeten „bekennen niet te hebben geweten, dat hier te Utrecht nog zulke dingen te zien waren als hij daar gezien heeft” en noodigde tot een bezoek aan het logement „De Rijzende Zon”, een „vervallen en ellendig verblijf, dat bijna te slecht is om voor beestenstal te dienen”. Het bestuur van de Vereeniging tot verbetering der volksgezondheid, die van dit plan kennis had genomen en er zijn afkeuring over te kennen gaf, achtte het wenschelijk, dat dit terrein nimmer bebouwd zou worden. Die wensch is vervuld: het werd in 1882 bestemd voor het Oranjepark, dat 14 Mei 1883 officieel geopend werd.

Men ging nu wat meer aandacht schenken aan in minder goeden toestand verkeerende woningen, vooral in wijk C. Er was 25 April 1867 in den gemeenteraad sprake van den „bouwvalligen toestand” van woningen in de Koningstraat, van Het Roode Anker in de Willemstraat (31 Oct.), van perceelen in de Eeckerenspoort (28 Nov.) en in de Jan Meyenpoort (12 Dec.). Maar het meest ingrijpend was de benoeming op 29 Nov. van dat jaar van een raadscommissie „ten einde te onderzoeken, welke perceelen in het belang van de openbare gezondheid behooren te worden ont-

eigend". Wel was bij dit onderzoek de geheele stad betrokken. Maar het werd openlijk gezegd: „hoofdzakelijk heeft zich hier, bij de overweging, de wijk C voorgedaan; die wijk bevat veel armen en vormt ... bijna een stad op zich zelve, met plus minus acht duizend bewoners opeengehoopt. Men vindt er enkele breede, maar ook verscheidene zeer naauwe straten en stegen, op enkele plaatsen met sloppen en ingangen, waarachter weer dubbele rijen van woningen, opgevuld".

De commissie bovengenoemd, wees enkele leden tot een sub-commissie aan, om onderzoek te doen naar de meest schadelijke sloppen en stegen. Deze sub-commissie bracht 13 Maart 1868 een rapport uit, waarin zij de vraag, wáár met de opruiming zou moeten worden aangevangen, beantwoordde met: „in wijk C". Het is een geruststelling, in dit geval van zeer twijfelachtigen aard, dat de commissie in alle wijken der stad onhoudbare toestanden op woninggebied kon aanwijzen. Leest men het rapport door, dan kan men de verzuchting van het bestuur der Vereeniging tot verbetering der volksgezondheid eenigermate verstaan: „Het *fraaie* Utrecht is reeds al te *rijk* aan zulke *holen* en *broeinesten* voor cholera en andere ziekten". Maar „*fraai*" en „*rijk* aan *holen*"! Het is pathetisch en dus wel belachelijk.

Op één maatregel, die in het rapport der sub-commissie werd aanbevolen moet even de nadruk gelegd worden: het leggen van een brug over de singelgracht „in het verlengde der Willemstraat en Koningstraat" en het opruimen „van minstens een 50-tal huizen in de slechtste stegen en sloppen".

Dezelfde sub-commissie diende 1 Oct. 1868 een plan in tot verbetering van wijk C. Het beoogde het aanleggen van een straat tusschen de Oranjestraat en de Waterstraat, midden over het terrein van het 102-woningenplan, en van een tweede straat, de eerste in het midden snijdende en loopende van de Koningstraat over de Hooipoort, de Groenesteeg en de Jan Meyenpoort naar den Oranjehof. Dit plan werd door de (geheele) commissie goedgekeurd en 10 Dec. 1868 bij den gemeenteraad ingezonden. In plaats van het bouwen van een brug stelde zij echter het leggen van een pont voor.

Van al dit werk, en wat er nog verder aan het plan gewerkt werd, is niets terecht gekomen. Slechts werden hier en daar kleine verbeteringen aangebracht (Van Eeckerenplein, 1882, Padde-moes, 1890, bouw van den brug aan het Paardenveld). Ruim 40 jaren zouden er echter nog verloopenen vóór er belangrijke veranderingen zouden plaats grijpen.

De afbraak der beide molens „De Meiboom" en „Rijn en Zon" (1912) en het weggraven der heuvels, waarop zij rustten, is eigenlijk het begin geweest. Daardoor werd het Paardenveld eigenlijk pas plein. Het was reeds (1909) gedeeltelijk ingenomen door het

gebouw van de groenten- en vruchten-veiling (thans gebruikt voor bloemen- en plantenveiling) en werd later bestemd voor het houden der kaasmarkt. Een volgende verbetering was het bouwen van het hoofdbureau van politie in de plaats van een aantal bouwvallige huisjes en het bouwen van een nieuw schoolgebouw in de plaats van een oud aan de Waterstraat. Verleden jaar is begonnen met de uitvoering van het groote plan: een verkeersweg van het Vredenburg, dwars door wijk C met aansluiting aan het reeds tot stand gekomen gedeelte van dien weg in het plan „Pijlsweerd” naar den Amsterdamschen straatweg.

Dit plan en de uitvoering daarvan, waarvoor een zeer groot gedeelte der voormalige wijk C ten offer valt, beantwoordt in even ruime mate aan de wenschen van de in 1867 benoemde commissie, als het haar plan in grootschheid overtreft.

(*Nadruk verboden*).

K.

HET NIEUWS VAN DE UTRECHTSCH E REGEERINGS- COLLEGES IN DE 17de EEUW. II.

Omstreeks dertig jaar na de vroedschap schijnt ook de Utrechtsche kerkeraad het toen meest moderne middel, de nieuwstijding en de courant, aanvaard te hebben, om over de elders voorgevallen gebeurtenissen te worden ingelicht. Behalve „papier, pennen, schrijfboecken” heeft de boekverkooper Herman Ribbius, een predikantszoon, en na diens verscheiden zijn zoon Johannes achtereenvolgens in de jaren 1664—1666 en 1666—1672 voor stadsrekening „nouvelles etc.” in „den Domskerckencamer” geleverd. Volgens de „acquitten”, die van de jaren 1669—1672 bewaard gebleven zijn, bestond die levering uit meerdere exemplaren van enkele vlugschriften, die voornamelijk op den staatkundigen toestand van Europa betrekking hebben. Behalve „eenige extra ordinaire couranten” werden bovendien „2 Haerlemsche couranten en Posttijdingen” geregeld in de consistoriekamer bezorgd, die met inbegrip van het bezorgloon een jaarlijksche uitgaaf van fl. 11.— gezamenlijk (een stuiver per nummer) vorderden.

De kerkeraad achtte dus de Haarlemsche courant, in 1656 door Abraham Casteleyn opgericht, en de Haagsche posttijdingen, sedert 1666 door Adriaan Vlack uitgegeven, de voor hun doel meeste geschikte weekbladen van hun tijd.

Na 1672 schijnt voor den kerkeraad en na 1683 voor de vroedschap geen geregelden aankoop van elders verschijnende couranten meer te hebben plaats gehad, want ze worden sinds dien door den kameraar niet meer bijzonderlijk in zijne rekeningen genoemd. Mogelijk hield de sedert 1674 tweemaal per week (Maandag en Vrijdag) door Broer Appelaer uitgegeven Utrechtsche courant de Utrechtenaren voldoende op de hoogte en was de courant in het

algemeen reeds zoo populair geworden, dat ze door vooraanstaande personen rechtstreeks werd verlangd, om regelmatig en tijdig over het Europeesch gebeuren te worden ingelicht.

Over het door het Utrechtsche Statencollege begeerde nieuws valt eveneens weinig van beteekenis te zeggen. De rekeningen aan het gewestelijk bestuur zijn niet bewaard gebleven. Alleen blijkt uit het register van acten en commissien (dl. XXXVI, bl. 176), dat meer werd aangekocht, dan wel nuttig en noodig was. Den 16den Januari 1667 ordonneerden de gedeputeerden „Joan Ribbius boeckvercoper, dat hij voortaan ter secretarije ... alleenlijck sal hebben te leveren vier weeckelijcx couranten. Interdicerende den selve eenige vordere couranten, boecken ofte blauwe boeckjens ... buyten express schriftelijck billet ... te leveren ofte dat contrarie doende deselve in sijne declaratie sullen worden geroyeert ...”

Dat het provinciaal bestuur ook nog vele jaren aandacht bleef schenken aan de berichtgeving van elders verschijnende couranten, bewijst de resolutie van den 7den September 1699 (dl. XLV, bl. 107), waarbij de gedeputeerden hadden „goed gevonden en verstaen den soon van den overleden courantier Broer Appelaer [† 1690], met name Frederick Appelaer te authoriseren ... om alle de couranten aen haer ed. mo. camer, ende leden vande regeringe, daar sulcx gewoon is te geschieden, te leveren”. Bij deze resolutie sluit die van den 27sten Mei 1718 (dl. LVII, bl. 109) aan, waaruit blijkt „dat door doode van Willemijna Appelaer ende absentie van Frederick Appelaer, die sigh in Indien ophoud, de leverantie der couranten was comen te vaceren”. Na deliberatie werd toen „goed gevonden ende verstaen met gedachte leverantie ... te beneficiëren ... Thomas Appels, borger ende boeckvercoper der stad Utrecht”.

Bijzonderheden over de richting der belangstelling bieden deze resoluties niet. Aangenomen mag echter wel worden, dat de blauwboekjes (vlugschriften, die meestal in een omslag van blauw olifantpapier waren geplakt), evenals over het algemeen de couranten moesten inlichten over elders voorgevallen gebeurtenissen, met welker mogelijke gevolgen ook in Utrecht rekening moest worden gehouden.

E.

UTRECHTSCH E OVERLEVERINGEN.

XIV. De spinnen van St. Aubin (Quatremère d'Isjonval).

In 1786 was een Franschman, die zich Mr. de St. Aubin noemde, in de Republiek gekomen en door den Chevalier Bourguoin, die aan het Fransche gezantschap te 's Gravenhage verbonden was, voortgeholpen. Zijn doel was, naar hij verklaarde, zuiver wetenschappelijk: het was hem te doen om zijne uitvinding van een werk-

tuig om wol en vlas te roten en te kaarden en touw te draaien te volmaken. Doch bij dit oogmerk kwam alras een ander.

Op de een of andere wijze kwam hij in aanraking met den Rijngraaf van Salm en met den Utrechtschen patriot Ondaatje, wien hij een plan voorlegde om de geheele troepenmacht, die de Prins in den omtrek van Utrecht samentrok „te Burgoyneiseeren”, zoo mogelijk in Amersfoort de munitie-voorraden in de lucht te doen vliegen en den Prins zelf, op diens reis van Nijmegen naar Amersfoort, te overvallen en naar Holland te ontvoeren. Hij ontving daarvoor een of tweemaal een paar honderd gulden.

Maar hij werd in Augustus 1787 te Amersfoort aangehouden, en daar vond men bij zijn knecht twee brieven, in onzichtbaar gemaakt schrift, die, toen men hem gedwongen had ze leesbaar te maken, de zaak aan het licht brachten. De jonge man werd opgesloten, eerst te Amersfoort, daarna te Utrecht — op Hazenberg (onder het stadhuis) — tot voldoening van zijn vader, die hem daar blijkbaar het best voor zichzelf bewaard achtte. Ofschoon dus het plan nog niet tot een begin van uitvoering gekomen was, veroordeelde het Hof van Utrecht den ontwerper tot 25 jaren confinement in het werkhuis en daarna levenslange verbanning buiten Utrecht en Holland — een onzacht vonnis ¹⁾.

Voor het Hof, waar hij alles bekende, kwam aan het licht, dat zijn ware naam was Denis Bernard Quatremère Disjonval en dat hij de oudste zoon van een rijk, kundig en gezien lakenfabrikant te Sedan was, die te Parijs woonde. Zeer zorgvuldig opgevoed, had hij reeds vroeg gelegenheid zich te onderscheiden en werkelijk trok hij dan ook op nog jeugdigen leeftijd de aandacht der geleerde wereld door zijne scheikundige onderzoekingen van kleurstoffen en vooral van de zouten; onderzoekingen die zoozeer gewaardeerd werden, dat hij benoemd werd tot lid van de Académie des sciences. Maar zijn onrustige en phantastische aard was oorzaak, dat hij zich niet tevreden stelde met de verworven eer als geleerde en met de welvaart, die hij als deelgenoot in zijns vaders bedrijf genoot. Weldra waagde hij het met groote kosten een eigen fabriek op te richten, waardoor hij in zulke ernstige geldelijke moeilijkheden geraakte, dat hij een reddeloos bankroet moest maken en overhaast de vlucht nemen, eerst naar Spanje, toen naar Holland. Door zijn roekeloos en onzinnig plan kwam hij daar op 33-jarigen leeftijd in de gevangenis terecht. Hij werd krankzinnig ²⁾, doch herstelde in zoover, dat hij zich met de vertaling der werken van Petrus Camper in het Fransch kon bezig houden, en zooals later bleek met de bestudeering der spinnen, die de cel met hem deelden ³⁾.

In den namiddag van 16 Januari 1795, toen de Fransche troepen voor de poorten stonden, deed het gepeupel een aanval op het Utrechtsche tuchthuis en kon hij tijdens de daardoor ontstane ver-

warring met zes andere gevangenen ontkomen ⁴). Hij vertrok naar zijn vaderland, trad in den krijgsdienst, doch kwam spoedig weer in Holland terug, waar hem het oppertoezicht over de touwslagerijen werd opgedragen. Na nogmaals naar Frankrijk te zijn teruggegaan en een wisselvallig bestaan en zwervend leven te hebben geleid, stierf hij in 1830 te Bordeaux.

Nauwelijks in vrijheid, moet hij zich aan het schrijven van zijne ervaringen met de Utrechtsche spinnen hebben gezet. Uit het doen en laten der spinnen beweerde hij allerlei voorspellingen te kunnen doen en ook te hebben gedaan, vooral ten opzichte van gewichtige krigsbedrijven en staatkundige gebeurtenissen. Van het tuchthuis uit had hij reeds beschouwingen over de spinnen kunnen geven en over de gevolgtrekkingen, die uit hare gedragingen vallen op te maken, kunnen spreken. In de „notes supplémentaires” van „La flore des insectophiles”, een door Jacques Brez in 1791 bij Wild en Altheer te Utrecht uitgegeven werk, komen reeds enthousiast ingeleide mededeelingen van Quatremère over de „Utilité des araignées dans la météorologie — dans l'économie domestique” voor. Na zijne bevrijding kwam hij echter vrij spoedig (de inleiding is van 22 Augustus 1795) voor den dag met een tweetalig boekje over het verband tusschen de spinnen en het weer, dat door den beruchten Pieter Boddaert was vertaald en ingeleid ⁵). Boddaert beweerde in de voorrede, dat Quatremère het in het tuchthuis „op den grond zittende schreef, slechts weinig en maar een uur op een dag licht genoeg genietende, in een koude die de pen van Ovidius zelfs zoude hebben doen bevriezen”.

Nergens blijkt uit dit boekje, dat hij bij de nadering van het Fransche leger in December 1794 in de gelegenheid is geweest den generaal Pichegru voorspellingen van een spoedig te verwachten weersverandering te doen, zooals hem later is toegeschreven. In later ontstane verhalen wordt n.l. beweerd, dat het Fransche leger met groote snelheid in Holland kon doordringen, omdat het geweldig vroom en de rivierovergangen dus geen natuurlijke en als zoodanig verdedigbare beletselen vormden. Eensklaps begon het echter zoo hard te dooien, dat de wegen in modderpoelen veranderden, het ijs onbetrouwbaar werd en de Franschen vóór- noch achteruit konden. Pichegru stond reeds op het punt zich over te geven, toen er een geheime koerier in het kamp kwam, die hem mededeelde: de generaal Quatremère, die sinds zeven jaar in de gevangenis zucht, laat U weten, dat de spinnen in zijn kerker hem voorspellen, dat het binnen veertien dagen weer hard zal gaan vriezen. Hij bidt U den strijd zoo lang vol te houden.

Pichegru hoorde het verhaal spotlachend aan, maar op aandrang van zijn adjudant besloot hij nog eenigen tijd stand te houden. Het bleef echter dooien en onder de soldaten, die zonder voldoende voedsel in den modder moesten blijven legeren nam het aantal

zieken onrustbarend toe. Op den twaalfden dag na het bezoek van den koerier bleek de wind evenwel naar het oosten te zijn gedraaid en begon het te vriezen dat het kraakte. Binnen enkele dagen lag op alle rivieren weer een ijslaag, die de zwaarste kanonnen kon dragen. Weldra trok Pichegru met zijn leger de bisschopsstad binnen en zijn eerste werk zou zijn geweest den generaal Quatremère, aan wien hij zijn overwinning te danken had, uit de gevangenis te bevrijden.

Dit verhaal is, zooals uit de voorafgaande mededeelingen reeds bleek, in strijd met de waarheid. Wel heeft de toen reeds bevrijde Quatremère den 22 Januari 1795 een spin, gesloten in een afgedekt jeneverglaasje, aan den reeds te Utrecht verblijvenden Pichegru gezonden met de mededeeling, dat hij zich niet ongerust behoefde te maken over de rest van zijn in aantocht zijnde troepen, en evenmin over „het geschut in vollen aanmarsch op de dyken”, al „dooyde het nog steeds verraadelyk”. De vorst zou spoedig invallen en lang aanhouden en volgens Quatremère hield de voorspelde strenge winter, die den Franschen „zoo veel gediend heeft”, tot 22 Maart aan.

Welk vertrouwen Pichegru in deze voorspelling heeft gesteld, blijkt niet; vermoedelijk zal het wel in overeenstemming zijn geweest met den indruk, die de lezer der zonderlinge spinnenverhalen van Quatremère's geestesgesteldheid ontvangt ⁶⁾. E.

1) Voor het volledige vonnis van 10 Mei 1788 zie: Quatremère d'Isjonval. In: Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht III (1837), blz. 15—19.

2) Vgl.: L. D. Spengler, Zur Geschichte der Psychiatrie im vorigen Jahrhundert. In: Allg. Zeitschrift für Psychiatrie u. psychisch-gerichtliche Medicin IX (1852), S. 506—508. Vertaling in: Nederlandsch tijdschrift voor geregeltelijke geneeskunde en voor psychiatrie I (1853), blz. 69—71.

3) Hier ontleend aan de uitvoerige noot op blz. 194—196 in: G. J. van Hardenbroek, Gedenkschriften. Uitgegeven en toegelicht door F. J. L. Krämer. Dl. VI (1785—1788). (Werken uitgeg. door het Historisch genootschap 3de serie no. 40). Amsterdam, 1918. 8°.

4) Aanteekeningen over de Bataafsche omwenteling, voornamelijk binnen Utrecht, door een ooggetuige [H. Keetell]. In: De Navorscher XLIV (1894), blz. 241.

5) Sur la découverte du rapport constant... des araignées des différentes espèces, met den Hollandschen, hier volledig weergegeven titel: Over de ontdekking van de standhoudende betrekking, welke er tusschen de verschyning en het verdwynen, den arbeid en de werkeloosheid, de meerdere, of mindere uitgestrektheid der webben, als ook der hoofddraaden van de onderscheiden soorten van spinnen, en de veranderingen, welke'er in den dampkring, met opzigt tot het schoon weder, of den regen, de droogte of vogtigheid der lugt, doch voor al van de koude en hitte, een meerderen of minderen graad van vorst, en een volkomen dooi plaats grypen. Door den burger Quatremère d'Isjonval. In den Haag, 1795 (XII en 100 blzn.). 8°.

Vermoedelijk is het in 1797 te Parijs verschenen boekje o. d. t.: De l'araneologie, ou sur la découverte..., dat niet in een Nederlandsche openbare bibliotheek aanwezig is, een herdruk van dit geschrift. Een Duitsche uitgaaf verscheen

in 1798 te Frankfurt. Verder verscheen nog: Nouveau calendrier aranéologique, dans lequel les phases lunaires sont rectifiées & disposées, conformément au véritables rapports de la lune avec les vicissitudes atmosphériques, les crises des maladies, & le travail ou le repos des araignées. Par l'adjudant-général Quatremère d'Isjonval. A la Haye, 1796. (34 blzn. 12°.

6) Vgl.: A. J. Barnouw, Spinnen beslissen het lot van Europa. In: Vaderlandsche letteroefeningen 1836 M., blz. 524—525; en het tegenschrift van H. W. in: Alg. konst- en letterbode 1836 II, blz. 346—347.

BOEKAANKONDIGINGEN.

Willibrordiana 1939. — Het was te voorzien, dat de herdenking van Willibrords sterfdag, twaalf eeuwen geleden, aanleiding zou worden tot talrijke publicaties, populair en wetenschappelijk, tot verbeeldingen van episoden uit zijn leven in dramatischen vorm, tot nieuwe voorstellingen van zijn figuur in de beeldende kunst.

I.

Als eerste publicatie verscheen een klein geïllustreerd boekje (39 blz.) onder den titel *Aartsbisshop Willibrord*, door *Joh. Ram* in samenwerking met pastoor W. Nolet geschreven. (N.V. Paul Brand's uitgeverij, Hilversum). Het geeft een overzicht van Willibrords leven en werkzaamheden in een hier en daar wat kinderlijken en elders wat lyrischen toon, die niet ieder zal bevallen. Intusschen houde men in het oog, dat het werkje in hoofdzaak voor de schooljeugd bedoeld is, al wenscht de inleider, dat het ook buiten die categorie nut mag stichten. Bij enkele passages zet men gemakkelijk een vraagteken, zonder daarbij uit het oog te verliezen, dat een boekje als dit in allerlei onopgeloste kwesties een bepaalde voorstelling moet geven. Ook mist men tot zijn verwondering de vermelding van de schenking van 1 Januari 723, waarbij Karel Martel den burcht Trajectum met omliggend gebied aan Willibrord in eigendom schonk.

Van meer beteekenis is het geprezen boekje van *Dr. P. C. Boeren, Sint Willibrord, apostel van Brabant*, (47 blz.), op last van het Brabantsch Comité voor de St. Willibrord-herdenking 1939, door Dukkerij Henri Hermans N.V., Tilburg, uitgegeven. Hier is iemand aan het woord, die over de vroege middeleeuwen eenig recht van spreken heeft. De bijzondere verdienste van Boerens werkje is, dat hij daarin het licht laat vallen op de beteekenis, die Willibrord voor Brabant (aan beide zijden van de landsgrens, het vroegere Toxandrië of Kempenland) gehad heeft. Het tweede hoofdstuk — om daarmee te beginnen — verhaalt, hoe Willibrord geleefd en gepredikt heeft onder de Brabanders. Na een korte samenwerking met St. Lambertus, den bisschop van Tongeren-Maastricht, liet zijn opvolger St. Hubertus het bestuur van de Kerk in Brabant geheel aan Willibrord over. De dienstreizen van dezen laatste worden nog heden door de talrijke Willibrordputjes gemarkeerd. Zoo goed als in het utrecht-sche en het echternachsche gebied werden ook in Brabant veel landerijen aan den prediker geschonken, waarvan de opwonende hoorigen slechter heer hadden kunnen treffen. De zielzorg bracht vanzelf den bouw van kerken en kapellen mee; de devotie tot het H. Kruis en de H. Maagd werd door hem bevorderd.

In het derde hoofdstuk beschrijft Dr. Boeren, hoe St. Willibrord na zijn dood altijd een brabantische volkshelicheit is gebleven en als sprekende getuigen passeeren de talloze kerken, gilden, putjes naar hem genoemd, de revue.

Tegen het eerste hoofdstuk echter, dat een korte levensloop van Willibrord bevat, rijzen eenige lichte bedenkingen. Niemand ontkent, dat de auteur het volle recht heeft, den apostel onder brabantisch licht te beschouwen, zijn arbeid in die gewesten in het bijzonder op den voorgrond te stellen. Maar men krijgt toch den indruk, dat hij daardoor zijn figuur wat te veel zuidelijk kleurt. In de eerste plaats toch was Willibrord aartsbisschop van de Friezen, zetelend te Utrecht, al was het waar, dat de ligging van die plaats in een door Franken en Friezen omstreden gebied, hem menigmaal noodzaakte zich naar elders te begeven. Het is, dunkt mij, meer dan een kwestie van accent. Wanneer de schrijver melding maakt heeft van Willibrords deensche reis (699) en zijn onaangename ontmoeting met Radbod op Helgoland, of hoe het eiland dan ook geheeten mag hebben, volgt er, dat hij „het sindsdien verstandiger geacht (heeft), het Noordelijkste deel van Nederland niet meer te bezoeken”. Met de klemtoon op den superlatief is die vaststelling wellicht juist, ofschoon het ontbreken van gegevens in dezen geen bewijs oplevert. Dr. Boeren bedoelt er niet mee, dat Willibrord na 699 niet meer in Utrecht zou zijn geweest, want even later deelt hij mede, dat de bisschop en de zijnen in 714 (dood van Pippijn, opstand der Friezen) van zijn zetelplaats moesten wegvlugten. Eerst na Radbods overlijden (719)

„konden zij weer aan terugkeer gaan denken”. Daarmede eindigen de mededeelingen over Willibrords betrekking tot Utrecht. Toch zou het aan het juiste beeld niet te kort hebben gedaan, ja, zou zelfs in een levensschets niet hebben mogen ontbreken, dat Willibrord, in 719 inderdaad te Utrecht teruggekeerd, er Bonifacius, zoo juist uit Rome gearriveerd, ontmoette, eenige jaren met hem o.a. in het Utrechtsche samenwerkte en hem, tevergeefs, trachtte als zijn wijbisschop bij zich te houden. In dat verband had ook iets gezegd kunnen worden van Bonifacius' latere, hardnekkige verdediging van Willibrords utrechtschen zetel tegen aanspraken van den bisschop van Keulen. En had ook de schenking in 723 van den burcht Trajectum niet minstens even vermeld behooren te worden? Beslist onjuist is, wat Dr. Boeren elders in zijn boekje mededeelt over de opleiding van een inheemsche geestelijkheid; n.l. dat Willibrord daaraan zijn aandacht wel in Brabant, maar „nooit in Noord-Nederland” schonk. Met name immers kennen wij eenige leerlingen, die in de utrechtsche school hun opleiding ontvingen en wellicht zegt het ook iets, dat Liudger (in zijn *Vita Gregorii*, cap. 10) de kerstening van *Friesland* niet alleen aan Willibrord toeschreef, maar ook aan zijn leerlingen. Een en ander pleit niet tegen Brabant, maar vóór Utrecht.

Ook zou men wel eens willen weten, waarop de, ook door Verbist, in zijn later aan te kondigen boek geuite meening berust, dat Willibrord en zijn gezellen, bij hun aankomst in deze streken, Utrecht voorbijvoeren en eerst in Dorestad aan land gingen. In den tekst van Alcwin (*Vita Willibrordi*, cap. 5) toch wordt juist het bereiken

van Utrecht vermeld en over Dorestad gezwegen.

Intusschen doen deze bemerkingen niet veel af aan de waardeering, die men voor Dr. Boerens arbeid hebben mag. Onder de kleine publicaties in dit Willibrordjaar neemt zijn werkje een der eerste plaatsen in.

Aan iemand, die naar een levensbeschrijving van Willibrord zonder regionaal aspect vraagt, kan die van zijn orde-genoot *Dom J. van Ruyven O.S.B., Sint Willibrord* (Vaderlandse Heiligen I. Kinheim-uitgeverij, Heiloo. 70 blz.) worden aanbevolen. In dit boekje werd met goed begrip van verhoudingen en met kennis van zaken op populaire wijze een betrouwbaar levensverhaal neergeschreven.

J. W. C. VAN CAMPEN.

J. R. W. Sinninghe,
Utrechtsch sagenboek. Zutphen,
1938. (VIII en 280 blzn. met
afbn.). 8°.

Dit kloek uitgevoerde en door hout-sneden van Bulder mooi verluchte boek is een welkome aanvulling van de literatuur over Utrecht. Vrijwel alle verhalen, die over de provincie en de stad in omloop zijn, werden in dezen bundel samengebracht, niet alleen de sagen, zooals de titel vermeldt, maar ook de legenden en de volksvertellingen, zelfs de historische verhalen. De bewering van den bewerker in het „woord vooraf” op blz. VII, dat Utrecht „na Maastricht, die andere bisschopsstad, de sagenrijkste plaats van het geheele land” is, wordt door dezen bundel dan ook niet bewezen. Het aantal werkelijke sagen, in min of meer fantastischen vorm overgeleverde verhalen waaraan de werkelijkheid ten grondslag ligt, is betrekkelijk gering, al is de grens tusschen

sage, mythe, legende en volksvertelling vaak moeilijk te trekken.

’t Is natuurlijk geen bezwaar, dat een boek meer inhoudt dan de titel aankondigt, maar dan zou het in dit geval toch zeker nuttig zijn geweest de verhalen beter naar hun aard te rangschikken. Ook zou het boek aan waarde gewonnen hebben, wanneer méér eenheid in de bewerking was gehouden en de verhalen minder willekeurig waren weergegeven. Naar den oudsten vorm, die de verhalen toch het zuiverst zou leeren kennen, blijkt niet gezocht te zijn; door een en ander vaak zonder meer aan overeenkomstige verzamelingen, die geen bronnen mogen heeten, te ontleenen, is het karakter der verhalen soms misvormd. Jammer is het bovendien, dat de bewerker weinig aandacht aan het geven van verklaringen heeft besteed en daardoor den zin van het verhaal niet beter verstaanbaar voor den tegenwoordigen tijd heeft gemaakt. Door meer zakelijke literatuuropgaven, door het verwijzen naar plaatsen waar die verklaringen wel te vinden zijn, zou dit laatste gemis voor een belangrijk deel te verhelpen zijn geweest.

Niettegenstaande deze bedenkingen tegen de uitvoering, mag de bundel toch een bezitwaardig boek voor den belangstellende in Utrecht’s verleden geacht worden, omdat het althans de eerste oriëntering over de geheele volkskundige literatuur van Sticht en Stad mogelijk maakt. E.

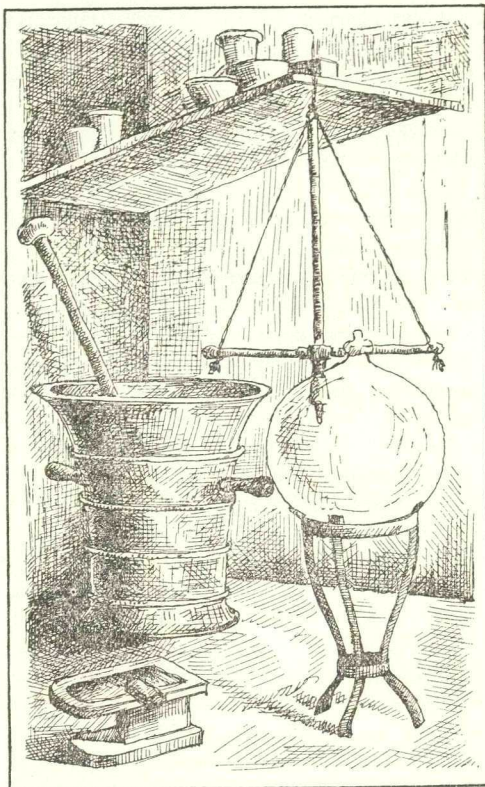
J. J. Ph. Beernink, *Waterbouwkundige werken der oudheid in Nederland*. Met 8 schetsen. Deventer, 1937. (IV en 80 blzn.). 8°.

In dit boekje vraagt de schr. aandacht voor waterbouwkundige werken,

die duizenden jaren geleden in ons land ten uitvoer gebracht moeten zijn. Aan de hand van voorbeelden worden de beginselen der oude waterbouwkunde aangewezen, die, steunende op de geologische kartering van Nederland, er toe kunnen leiden, om een inzicht te krijgen in de ontwikkeling onzer waterstaatswerken en daardoor op de wording van het Nederlandsche landschap. Nu de historicus heeft gefaald, omdat hij door het feitenmateriaal niet tot een reconstructie is kunnen komen, moet de geograaf er toe overgaan langs geografisch-geologisch den tijd en de wijze te bepalen, waarop de machtige en belangrijke kunstwerken tot stand kwamen. Tot nu kennen we er den ouderdom niet van, noch den eigenlijken opzet en de generale wordingsgeschiedenis en toch is deze kennis van groot belang voor het behoud van ons cultuurland.

Voor deze streken is het boekje bijzonder belangrijk, omdat de schr. zijne systemen voornamelijk gebouwd heeft op waarnemingen in het alluviale en diluviale landschap der provincie Utrecht. Bij een aantal systemen is nagegaan in hoever men er den ingreep van menschenhanden mag aannemen.

E.

Hoekje in het Waarborgmuseum.

B. J. J. van Baaren, *Het Nederlandsche waarborgmuseum*. Utrecht, 1939. (8 blzn. met afbn.). 8°.

De stichter der verzameling, de heer B. J. J. van Baaren, schreef dit boekje, om de aandacht te vestigen op de merkwaardige collectie, die reeds bijeengebracht is en zodoende bezitters van daarin passende voorwerpen te wijzen op de mogelijkheid, om hunne eigendommen van meer algemeen nut te doen zijn, door ze aan dit openbaar museum af te staan, even-

tueel in bruikleen te geven. En wie niet op deze wijze kan medewerken, om de verzameling te verrijken, wordt den weg gewezen, om ze als donateur of als rechtspersoon door een geldelijke bijdrage indirect te helpen vermeerderen.

Het museum, thans eene met medewerking van het Departement van financiën tot stand gekomen en in een rijksgebouw (Janskerkhof 13a) ondergebrachte stichting, bevat voorwerpen en schrifturen, die, ter bevordering van de kennis der keuring van edele metalen, een historisch overzicht geven van den dienst van den waarborg van gouden en zilveren werken. Als zoodanig bevordert ze tevens het verkrijgen van een duidelijk inzicht in de historische en technische ontwikkeling van het goud- en zilversmidsbedrijf, dat in ons land een goeden naam heeft en daardoor tot hoogen bloei kwam.

De verzameling, die na voorafgaande aankondiging voor iedereen te bezichtigen is, zal door de medewerking van alle belangstellenden en vooral ook van belanghebbenden nog meer een centrum voor de studie van het goud- en zilversmidsvak kunnen worden, dan ze nu reeds is en zooals de enthousiaste stichter en met hem het bestuur tracht te bevorderen. E.

De Nederlandsche spoorwegen in caricatuur, 1839—1939. Spotprenten, bijeengebracht en toegelicht door J. H. Jonckers Nieboer, met een voorwoord van J. Goudriaan. Utrecht, 1939. (120 blzn. met afbn.). gr. 8°.

De geschiedenis van de Nederlandsche spoorwegen is nauw met die van Utrecht verbonden. Van 1843 tot 1890 was Utrecht de zetel der Neder-

landsche Rijnspoorwegmaatschappij, sedert 1870 ook van de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen. Na 1916, toen de belangengemeenschap tusschen de S.S. en de H.I.J.S.M. tot stand kwam, werd Utrecht het centrum van het geheele Nederlandsche spoorwegbedrijf. De administratiegebouwen in het voormalige Moreelsepark zijn de merkwaardige monumenten, waarin drie generaties den groei en het karakter van dat bedrijf naar levensopvatting en verschijningsvorm van hun tijd (1870, 1895, 1922) hebben uitgedrukt.

In reproducties van meer dan honderd spotprenten, voor 't meerendeel met politieke bedoelingen geteekend en dus vaak overdreven van voorstelling, is in het bovengenoemde boek de kritiek op het beleid der overheid en der directies inzake dat spoorwegbedrijf weergegeven. Door humoristische, meest satirieke vertolking der publieke opinie hebben de beste teekenaars in een tijdvak van honderd jaar meegewerkt, om de belangen van reiziger en ondernemer in beider voordeel tot elkaar te brengen. De systematische en onpartijdige samenvoeging dezer prenten maakt de smakelijk uitgevoerde bundel tot een opmerkelijke bijdrage bij het a.s. eeuwfeest van den Nederlandschen spoorweg. E.